

De militaire politiek van de graaf-hertog van Olivares en de Brusselse hofhouding van de kardinaal-infant (1634-1641)

door

Birgit HOUBEN

Abstract

The military politics of the count-duke of Olivares, the principal minister and favourite of Philip IV of Spain, had a strong impact on the composition of the court and household of the cardinal-infant don Fernando, the governor-general of the Netherlands. Because of their strategic position, these provinces formed the main military base in the entire Spanish-Habsburg realm. For the realization of his political schemes, the count-duke populated the immediate entourage of the cardinal-infant in Brussels with his own clients, where they frequently combined household positions with ministerial functions or posts within the army. Also, household positions were given to persons with strong connections to the Spanish enemies for diplomatic or propagandistic purposes. In short, the Brussels household of don Fernando became an Olivaristic product *par excellence*.

INLEIDING

In 1621 kwam er met de troonsbestijging van Filips IV voorgoed een einde aan de invloed van de hertog van Lerma, de voormalige favoriet van Filips III, alsook aan zijn pacifistische Europese politiek. De hervormingsgezinde Gaspar de Guzmán, graaf-hertog van Olivares, werd

Afkortingen: AGP: Archivo General del Palacio, Madrid (*Sec Per*: Sección Personal); ARA: Algemeen Rijksarchief, Brussel (*CPE*: Conseil Privé Espagnol; *SEG*: Secrétairerie d'État et de Guerre); AGS: Archivo General de Simancas (*E*: Estado); AHN: Archivo Histórico Nacional, Madrid (*OOMM*: Órdenes Militares); BMB: Bibliothèque Municipale de Besançon (*CC*: Collection Chifflet); BNE: Biblioteca Nacional de España, Madrid; BSM: Bayerische Staatsbibliothek, München; TNA: The National Archives, Kew (*SP*: State Papers); *CCE*: Correspondance de la Cour d'Espagne (L. LONCHAY, J. CUVELIER en J. LEFÈVRE ed.); *CODOIN*: Colección de documentos inéditos para la historia de España.

de nieuwe vorstelijke favoriet of *valido* die radicaal koos voor een interventionistische politiek met het oog op de handhaving van de Spaanse posities in Europa en de Indiën. Voor hem stond het behoud en het herstel van de Spaanse macht en de vorstelijke reputatie in alle aspecten centraal. Voor de instandhouding van Spanjes hegemonie in Europa en daarbuiten was oorlogsvoering een *conditio sine qua non*.¹

Deze visie liet geen ruimte voor een verlenging van het Twaalfjarige Bestand (1609-1621). Verder koos Madrid voor een militaire interventie binnen het Heilig Roomse Rijk (de Dertigjarige Oorlog, 1618-1648) en een oorlog met Engeland (1625-1630). De internationale heropstanding van Frankrijk na het aan de macht komen van Richelieu in 1624, gevolgd door zijn militaire tussenkomsten in Noord-Italië en zijn steeds grotere participatie in de Dertigjarige Oorlog, maakte duidelijk dat ook dit koninkrijk afstevende op een open confrontatie met Spanje.²

Reeds enkele jaren voor de uiteindelijke Franse oorlogsverklaring in 1635, was Olivares tot de vaststelling gekomen dat een langdurige oorlog met Frankrijk te zwaar zou wegen op de middelen van de Spaanse monarchie. Daarom plande de graaf-hertog een grootscheeps offensief dat de Spaanse hegemonie benoorden de Alpen moest herstellen. Het plan bestond erin om eerst een militair offensief tegen de Republiek aan te gaan – die zo gedwongen zou worden tot een voor Spanje gunstig vredesverdrag – en dan een aanval op Frankrijk uit te voeren, zodat het zich zou moeten terugtrekken uit Italië en het Heilig Roomse Rijk. Daarna zou dit zowel de Spaanse als de Oostenrijkse tak van Habsburg de kans geven om de protestantse dreiging in het Heilig Roomse Rijk uit te schakelen. De realisatie van deze plannen zou zich grotendeels gaan afspelen in de Zuidelijke Nederlanden, die de belangrijkste strategische uitvalsbasis van de Spaans-Habsburgse monarchie vormden.³ Daar was bovendien ook een verhoogde Spaanse aanwezigheid nood-

¹ R. LESAFFER, *Defensor Pacis Hispanicae. De kardinaal-infant, de Zuidelijke Nederlanden en de Europese politiek van Spanje: van Nördlingen tot Breda (1634-1637)*, Heule, 1994, p. 7-8 en 13-16; J.H. ELLIOTT, *The Count-Duke of Olivares. The Statesman in an Age of Decline*, New Haven en Londen, 1986, p. 42, 91, 98, 172.

² R. LESAFFER, 'De Zuidelijke Nederlanden en de imperiale politiek van Spanje tijdens de eerste jaren van het bewind van de Kardinaal-Infant (1633-1637)', in: *Handelingen van de Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, 47 (1993), p. 73-77.

³ Voor de Zuidelijke Nederlanden als voornaamste militaire basis zie: J.I. ISRAEL, 'Olivares, the Cardinal-Infante and Spain's Strategy in the Low Countries: the Road to Rocroi, 1635-1643', in: Idem, *Conflicts of Empires. Spain, the Low Countries and the struggle for world supremacy, 1585-1713*, Londen, 1997, p. 63-66.

zakelijk op binnenlands vlak. Het ongenoegen bij de Zuid-Nederlandse bevolking over de geleden nederlagen tegen de Republiek tussen 1629 en 1632 was groot en had een ernstige gezagscrisis veroorzaakt.⁴ Een gedreven landvoogd van den bloede, die als kapitein-generaal aan het hoofd van het Spaanse leger in de Nederlanden zou staan, kon de band tussen de Zuid-Nederlandse gebieden en de dynastie opnieuw stevig aanhalen en de reputatie van de Spaanse monarchie grondig opkrikken.⁵

Uiteindelijk werd in 1631 de ambitieuze jongste broer van de vorst, de kardinaal-infant don Fernando de Austria, voor deze belangrijke en loodzware taak uitgekozen. Niet lang na de officiële bekendmaking van zijn toekomstige landvoogdij, werd er in de Spaanse hoofdstad een commissie opgericht die instond voor de vorming van Fernando's Brusselse hofhouding.⁶ Aangezien de belangrijkste hoffunctionarissen nagenoeg permanent toegang hadden tot de persoon van de landvoogd en hierdoor een aanzienlijke invloed konden uitoefenen op Fernando's beslissingen, moeten we ons afvragen in welke mate de *valido* de Brusselse hofhouding naar zijn hand wist te zetten. Om de invloed van andersgezinden tot een minimum te beperken cumuleerde Olivares immers zelf de hoogste hof functies in de vorstelijke hofhouding te Madrid, waar hij eveneens verschillende van zijn verwanten op strategische posten plaatste.⁷ Was Olivares in staat om ook in de Brusselse hofhouding zijn cliënten aan te stellen die de jonge landvoogd op het correcte pad dienden te houden? Had het militaire opzet van Fernando's komst een invloed op de vorming van zijn hofhouding? Of met andere woorden: reflecteerde de belangrijke militaire opdracht van de kardinaal-infant zich in de samenstelling van de Brusselse hofhouding?

⁴ LESAFFER, 'De Zuidelijke Nederlanden', p. 77-78; R. VERMEIR, 'De genese van een in-structietekst. Pieter Roose en de onderrichtingen voor de kardinaal-infant', in: *Handelingen van de Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, 47 (1993), p. 181.

⁵ R. VERMEIR, *En estado de guerra. Felipe IV y Flandes, 1629-1648*, Córdoba, 2006, p. 108; ISRAEL, Olivares, p. 69.

⁶ Consulten van de commissie voor Fernando's hofhouding met apostilles van de vorst, augustus 1631-januari 1633 (ARA, SEG 2289, 2297 en 2299, z.f.); D. DE AEDO Y GALLART, *Viage, sucesos, y guerras del infante cardenal Don Fernando de Austria...*, Madrid, 1637, p. 2.

⁷ ELLIOTT, *The Count-Duke*, p. 136-141.

HET PROBLEEM VAN DE INFANTES OPGELOST

Toen Filips IV in 1621 de koningstitel erfde, ontstond er een situatie aan het Spaanse hof die zich nog maar zelden had voorgedaan: er was een jonge en nog kinderloze vorst die twee broers had die de eersten in lijn waren voor de opvolging.⁸ De graaf-hertog wist zeer goed dat deze toestand potentiële politieke gevaren inhield indien zijn tegenstanders clusters zouden vormen rond de broers als mogelijke troonopvolgers.⁹ Het probleem van de infantes ging de *valido* dan ook meer en meer aanbelangen. Deze kwestie kwam in 1624 voor het eerst aan bod in Olivares' *Gran Memorial*, een instructietekst voor de toen negentienjarige Filips IV, waarin hij de vorst aanraadde om de infantes Carlos en Fernando te isoleren van de buitenwereld en de belangrijkste functies binnen hun hofhoudingen aan personen toe te wijzen die volledig afhankelijk waren van de vorst of zijn favoriete ministers.¹⁰ De Madrileense hofhouding van de kardinaal-infant werd al snel uitgezuiverd van potentiële dissidente elementen en voorzien van bondgenoten van de graaf-hertog zoals de markies van Camarasa, die aangesteld werd als opperkamerheer, en de markies van Malpica, die de functie innam van opperhofmeester.¹¹

Enkele maanden na het *Gran Memorial* kwam Olivares in een tekst uitgebreid op het probleem van de infantes terug. Hieruit blijkt duidelijk dat de toekomst van de twee broers zich buiten Spanje zou gaan afspelen. Voor de kardinaal-infant had de graaf-hertog een kerkelijke carrière in gedachte. Zo kon hij bijvoorbeeld coadjutor van Mainz of Trier worden met als eindbestemming het pausdom. Maar zolang Fernando de priesterwijding niet ontving – en die zou hij ook nooit krijgen – kon hij eventueel ook nog in het huwelijksbootje stappen.¹² Er werd echter geen definitieve beslissing genomen. Toen in 1629 kroonprins Baltasar Carlos geboren werd, de gezagscrisis in de Nederlanden losbarstte, en de Franse oorlogsdreiging steeds duidelijker

⁸ VERMEIR, *En estado de guerra*, p. 105.

⁹ ELLIOTT, *The Count-Duke*, p. 185.

¹⁰ Copia de papeles que ha dado a Su Majestad el Conde Duque, 25 december 1624 (J.H. ELLIOTT en J.F. DE LA PEÑA, *Memoriales y cartas del conde duque de Olivares*, deel 1, Madrid, 1978, p. 38 en 53).

¹¹ ELLIOTT, *The Count-Duke*, p. 41 en 140 en A. VAN DER ESSEN, *Le Cardinal-Infant et la politique européenne de l'Espagne 1609-1641*, Leuven, 1944, p. 46-48 en 53; M. DE NOVOA, *Historia de Felipe IV, Rey de España (CODOIN)*, deel 69, Madrid, 1878, p. 127).

¹² Otro papel del Conde Duque al señor Felipe IV sobre el estado de los señores infantes don Carlos y don Fernando, [1625] (ELLIOTT en DE LA PEÑA, *Memoriales*, deel 1, p. 165-170).

werd, kwam de toekomst van de infantes in een stroomversnelling terecht. Op 7 april 1631 deelde Filips IV officieel mee dat de kardinaal-infant zijn tante Isabella ging bijstaan in Brussel en dat Carlos zou vertrekken naar Portugal als onderkoning.¹³

Deze beslissing kwam voor Olivares niets te vroeg. De animositeit die de twee infantes hem toedroegen was met de jaren steeds erger geworden. Vooral de kardinaal-infant was meermaals in botsing gekomen met de graaf-herzog.¹⁴ De voorbereidingen voor Fernando's afreis vergden echter heel wat tijd en het zag er naar uit dat hij niet onmiddellijk kon vertrekken. De graaf-herzog had echter een oplossing klaar: men kon de kardinaal-infant naar Barcelona sturen, waar hij alvast bestuurservaring kon opdoen door het gouverneurschap van Catalonië op zich te nemen. In het voorjaar van 1632 vertrok hij naar de havenstad, die hij in mei 1633 verliet om richting Milaan te trekken, waar hij eveneens een jaar als gouverneur zou optreden.¹⁵

Na een lange reis over de Alpen en door het Heilig Roomse Rijk, waar hij zijn politieke en militaire talenten had kunnen tonen, kwam Fernando op 4 november 1634 eindelijk aan te Brussel, waar Isabella het jaar voordien reeds gestorven was.¹⁶

DE OLIVARISTISCHE VERTEGENWOORDIGING IN DE BRUSSELSE HOFHOUDING VAN DE KARDINAAL-INFANT

Na het overlijden van Isabella was de aartshertogelijke periode voor goed voorbij en was Madrid erop uit om het roer over de Nederlanden opnieuw stevig in handen te nemen. Opdat de kardinaal-infant er nauwgezet de Madrileense richtlijnen zou uitvoeren, werd hij niet alleen in zijn ministeriële entourage omringd door cliënten van de *valido*, maar ook in zijn hofhouding. Door gelijkgezinden op strategische posten in Brussel te plaatsen trachtte Olivares de risico's op een autonoom landvoogdelijk optreden tot een minimum te beperken.

¹³ VERMEIR, *En estado de guerra*, p. 108; VAN DER ESSEN, *Le Cardinal-Infant*, p. 55-56; R. LESAFFER, 'Ferdinand van Oostenrijk, infant van Spanje', in: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, deel 15, k. 252.

¹⁴ DE NOVOA, *Historia de Felipe IV (CODOIN*, deel 69, p. 56 en 63); ELLIOTT en DE LA PEÑA, *Memoriales*, deel 1, p. 162; ELLIOTT, *The Count-Duke*, p. 185 en 309; VAN DER ESSEN, *Le Cardinal-Infant*, p. 54 en 90.

¹⁵ DE AEDO, *Viage*, p. 54, 71 en 85; LESAFFER, 'Ferdinand', k. 254-256.

¹⁶ De infante Carlos stierf een vroegtijdige dood op 31 juli 1632 te Madrid vóór zijn vertrek naar Portugal.

Zo ging de topfunctie van opperhofmeester in Fernando's Brusselse hofhouding opeenvolgend naar de markiezen van Aytona, Mirabel en Cerralbo en naar Francisco de Melo, allen topvertrouwelingen van de graaf-hertog. Ook de markies van Santa Cruz, die men tijdens de planning van Fernando's Brusselse hofhouding in 1631 aanvankelijk dacht te benoemen tot opperhofmeester, was een cliënt van Olivares.¹⁷ Na zijn catastrofale veldtocht in 1632 als wapengouverneur van het leger in de Nederlanden, kwam hij echter niet langer in aanmerking. Hij droop vernederd af naar Madrid, waar men reeds voor de campagne zijn ontslag had ontvangen en dat hem na zijn nederlaag niet geweigerd werd.¹⁸ Pedro Fajardo, markies De los Vélez, die aanvankelijk Fernando's nieuwe opperhofmeester had moeten worden na het overlijden van Cerralbo, was eveneens iemand uit de invloedssfeer van de graaf-hertog. Hij werd echter verhinderd om deze functie uit te oefenen nadat de *valido* hem aan het hoofd plaatste van het leger dat de opstand in Catalonië (1640) de kop moest indrukken.¹⁹ Als opeenvolgende opperhofmeesters stonden deze Olivaristische vertrouwelingen aan het hoofd van de paleisdienst en behoorden ze tot het uitermate selecte clubje van personen dat in het bezit was van de sleutels tot Fernando's privé-vertrekken. Daarnaast bevond de opperhofmeester zich steeds in de onmiddellijke omgeving van de landvoogd tijdens publieke ceremonies en audiënties. Op die manier was de opperhofmeester één van de weinigen die de kardinaal-infant op elk moment van de dag kon aanspreken én controleren.²⁰

Verder kregen ook een aantal familieleden van deze opperhofmeesters een functie in Fernando's hofhouding toebedeeld. Enkele maanden voor het overlijden van de markies van Aytona werd zijn oudste zoon, Guillén Ramón de Moncada, door Filips IV benoemd tot kamerheer van Fernando.²¹ Antonio de Benavides y Bazán, de klein-

¹⁷ Relacion de los criados que estan avissados por orden de VM para ir sirviendo al señor infante don Fernando a flandes, december 1632 (ARA, SEG 2297, z.f.); Lagonissa aan Barberini, 21 juni 1631 (L. VAN MEERBEEK ed., *Correspondance du Nonce Fabio de Lagonissa, archevêque de Conza (1627-1634)*, Brussel en Rome, 1966, nr. 729); Gerbier aan Dorchester, 16 januari 1632 (TNA, SP 105.8, z.f.); J.-F. SCHAUB, *Le Portugal au temps de comte-duc d'Olivares (1621-1640): le conflit de juridictions comme exercice de la politique*, Madrid, 2001, p. 230.

¹⁸ VERMEIR, *En estado de guerra*, p. 43 en 63.

¹⁹ Consulten van de *Consejo de Estado*, 2 mei 1640 (AGS, E 2055, z.f.) en 21 januari 1641 (AGS, E 2056, z.f.); ELLIOTT, *The Count-Duke*, p. 585 en 601-602.

²⁰ A. RODRÍGUEZ VILLA, *Etiquetas de la Casa de Austria*, Madrid, 1913, p. 29-33; Y. BOTTINEAU, 'Aspects de la cour d'Espagne au XVIIe siècle: l'étiquette de la chambre du roi', in: *Bulletin Hispanique*, 74 (1972), p. 142.

²¹ Ph. Chifflet, *Diaire des choses arrivées a la cour de Bruxelles* (BMB, CC 179, f. 103v-104r); *Memorial* over de markies van Aytona, 1637 (BNE, ms. 954, f. 163r).

zoon van de markies van Santa Cruz en een verwant van Mirabel, bekleedde de functie van geestelijk kamerheer en *sumiller de cortina*²² en klom in 1637 na het overlijden van Manuel de Guzmán op tot chef van de hofkapel in de functie van grootaalmoezenier.²³ Guzmán was dan weer een verwant van de graaf-hertog zelf.²⁴ De uitbreiding van het netwerk van de *valido* liet zich ook voelen in het middenkader van de hofhouding. Zo werd Antonio Carnero, een zoon van Olivares' persoonlijke secretaris en cliënt, in 1635 één van Fernando's kamerhulpen.²⁵

De hofhouding van de kardinaal-infant werd grotendeels vanuit Madrid gestuurd en geregeld. Dat blijkt niet alleen uit de Madrileense commissie die tussen 1631 en 1633 de samenstelling van Fernando's hofstaf regelde en uit de plaatsing van eminente cliënten van de graaf-hertog op belangrijke hof functies, maar ook uit het feit dat zo goed als alle zaken met betrekking tot het personeelsbestand eerst in de Spaanse hoofdstad werden bekeken vooraleer er in Brussel beslissingen over werden genomen. Uit de persoonlijke correspondentie tussen Olivares en de kardinaal-infant kan afgeleid worden dat deze laatste de *valido* steeds op de hoogte bracht van vacante posten in zijn hofhouding en van allerlei dagdagelijkse zaken, zoals klachten van bepaalde hof functionarissen met betrekking tot de uitbetaling van hun wedde, en onduidelijkheden in verband met het hofceremonieel. Hierop reageerde de graaf-hertog steeds met eigenhandig geschreven brieven waarin hij oplossingen aanreikte en de landvoogd meedeelde wie er in aanmerking kwam om de vacante plaatsen in te nemen.²⁶ Madrid besliste niet enkel over de in te vullen topposities, maar ook over het middenkader van Fernando's Brusselse hofhouding. Zo werd de kardinaal-infant geregeld bericht over wie hij moest benoemen tot tafelheer, page of kamerhulp.²⁷ Hoewel Filips IV zijn broer in 1635 meedeelde dat hij

²² De *sumiller de cortina* was belast met het openen en sluiten van het gordijn (*la cortina*) van het baldakijn van waaruit de landvoogd(es) de religieuze diensten volgde.

²³ Dossier van A. de Benavides (AGP, *Sec Per* 16613/4); Testament van de kardinaal-infant, 4 november 1641 (BMB, CC 78, z.f.); Stravius aan Barberini, 16 november 1641 (W. BRULEZ ed., *Correspondance de Richard-Pauli Stravius (1634-1642)*, Brussel en Rome, nr. 1117); Benavides y Bazán, Antonio de, 1647 (AHN, *OOMM-Alcántara*, exp. 181, z.f.).

²⁴ J. CHIFFLET, *Aula Sacra Principium Belgii...*, Antwerpen, 1650 p. 61; B. Gerbier, *Notes for a resident att Bruxelles*, [augustus 1636] (TNA, SP 105.13, z.f.).

²⁵ Filips IV aan de kardinaal-infant, 25 maart 1635 (ARA, SEG 212, f. 349v); ELLIOTT, *The Count-Duke*, p. 67 en 286.

²⁶ Verschillende brieven van Olivares aan de kardinaal-infant (BSM, *Codex Hispanicus* 22) en van de kardinaal-infant aan Olivares (ARA, SEG 302).

²⁷ Filips IV aan de kardinaal-infant, 20 november 1634 en 25 maart 1635 (ARA, SEG 211, f. 134; SEG 212, f. 349v); Ph. Chifflet, *Diaire* (BMB, CC 179, f. 104r); Filips IV aan kardinaal-infant, 14 december 1635 (AGS, E 2050, z.f.).

zelf zijn tafelheren mocht uitkiezen, bracht Fernando Madrid waarschijnlijk eerst op de hoogte van zijn keuze. Ook voor andere vacante hoffuncties wachtte de landvoogd immers steeds op de vorstelijke goedkeuring voor hij overging tot officiële benoemingen.²⁸

DE MINISTER-HOFDIGNITARIS

De *cabezas*, de topadviseurs van de landvoogden en vertrouwensfiguren van het centrale gezag te Madrid, waren de politieke zwaargewichten te Brussel. Hun opdracht bestond erin de landvoogd van advies te dienen en Madrid op de hoogte te houden over tal van zaken. Deze ministers, die het absolute vertrouwen van de vorst en zijn favoriet genoten, waren de ogen en oren van het Madrileense gezag te Brussel. Dit ministerie trok het hoogste regeringsbeleid over de Zuidelijke Nederlanden naar zich toe en maakte de werkzaamheden van de Brusselse Raad van State bijna overbodig.²⁹

Het is zeer opvallend dat tijdens de landvoogdij van de kardinaal-infant er een grote overlapping bestond tussen deze ministeriële kring en de hofhouding. Zo combineerden alle opeenvolgende opperhofmeesters van de kardinaal-infant hun hofambt met de ministeriële functie van topmedewerker naast de landvoogd. Zo waren Aytona en Melo de op één na hoogste officier in de Nederlanden. De los Vélez was er de post van admiraal-generaal van de Duinkerke armada beloofd.³⁰ De opperhofmeester was meer dan enkel de chef van de Brusselse hofhouding, hij was tegelijk de belangrijkste beleidsmedewerker van de landvoogd. Zo kon de markies van Aytona in uiterste nood zelfs over de beslissingen van de kardinaal-infant heen stappen en datgene uitvaardigen wat hij meer geschikt achtte voor de vorstelijke dienstverlening.³¹ De opperhofmeester was dus ook de belangrijkste staatsman naast de landvoogd. Dat blijkt ook uit het feit dat deze hof-functionaris vaak bekleed werd met de interimaire landvoogdij wan-

²⁸ Filips IV aan de kardinaal-infant, 25 maart 1635 (ARA, *SEG* 212, f. 349v); kardinaal-infant aan Filips IV, 8 november 1634, 5 februari 1636 en december 1635 (ARA, *SEG* 211, f. 78; *SEG* 212, f. 107; *SEG* 213, f. 514); Olivares aan de kardinaal-infant, 9 oktober 1639 (BSM, *Codex Hispanicus* 22, f. 113v).

²⁹ VERMEIR, *En estado de guerra*, p. 8, voetnoot 15; H. DE SCHEPPER en P. JANSSENS, 'De overheidsstructuren in de Koninklijke Nederlanden', 1580-1700, in: *[Nieuwe] Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel 5, Haarlem, 1980, p. 399.

³⁰ Consult van de *Consejo de Estado*, 2 mei 1640 (AGS, E 2055, z.f.).

³¹ Filips IV aan Aytona, 29 september 1634 (*CCE* III, p. 660) en geheime instructies van Aytona, 29 september 1634 (*Ibidem*, p. 658).

neer de landvoogd van den bloede afwezig was (december 1633-november 1634: interimaat van Aytona wegens afwezigheid van Fernando) of overleed (november 1641-mei 1644: interimaat van Melo wegens het overlijden van Fernando).

Toen in augustus 1635 de markies van Aytona bezweek aan een koortsaanval, bleek de man zeer moeilijk vervangbaar te zijn. Opdat de kardinaal-infant goed geadviseerd zou blijven, werd er in Madrid besloten om in Brussel drie juntas op te richten die hem moesten bijstaan in het bestuur.³² De samenstelling van deze drie raden toont aan hoe sterk de verbinding tussen de ministeriële en de hofhoudelijke kring wel was. De militaire junta bestond uit prins Thomas van Savoie,³³ de hertog van Lerma,³⁴ Pieter Roose³⁵ en de nog te benoemen nieuwe opperhofmeester van de kardinaal-infant. De politieke junta werd opgesplitst in één voor binnenlandse en één voor buitenlandse aangelegenheden. De eerste zou volledig van Roose afhangen, terwijl in de tweede Roose, de toekomstige opperhofmeester, prins Thomas en Fernando's biechtvader Juan de San Agustín gingen zetelen. Ook San Agustín was een topminister die het vertrouwen van Olivares genoot. De augustijn had bij zijn vertrek uit Madrid van de *Consejo de Estado* (de Madrileense Raad van State) de instructies meegekregen om in alle belangrijke juntas te zetelen die Fernando zouden bijstaan en "hierover te schrijven aan Zijne Majesteit".³⁶ De junta voor financiën werd eveneens opgedeeld: één zou beslissen over de geldmiddelen van Fernando's hofhouding en de andere helft kreeg de bevoegdheid over de provisies van het leger. In de eerste zouden vooral de biechtvader en de opperhofmeester het voor het zeggen hebben, terwijl de tweede bezet zou worden door prins Thomas, de hertog van Lerma, de graaf van Croix,³⁷ Roose, de opperhofmeester en de *veedor general*/hofmeester Luis Felipe

³² VERMEIR, *En estado de guerra*, p. 179-180.

³³ Zie verder.

³⁴ Don Francisco Gómez de Sandoval y Rojas (†1635), markies van Denia, tweede hertog van Lerma, kleinzoon van de *valido* van Filips III. Hij begon zijn militaire loopbaan in de Nederlanden in 1632, en werd in november 1634 benoemd tot *maestro de campo general*.

³⁵ De Antwerpse jurist Pieter Roose (1586-1673) werd in 1616 raadsheer-fiscaal in de Raad van Brabant. In 1622 volgde een benoeming tot raadsheer-fiscaal in de Geheime Raad, en in 1630 werd hij opgenomen in de Raad van State. Van begin 1631 tot in het najaar van 1632 was hij lid van de Hoge Raad voor de Nederlanden en Bourgondië te Madrid, en tot 1653 president van de Geheime Raad en de Raad van State.

³⁶ F. NEGREDO DEL CERRO, *Los predicadores de Felipe IV. Corte, intrigas y religión en la España del Siglo de Oro*, Madrid, 2006, p. 214.

³⁷ Jacques de Noyelles (†1638), graaf van Croix, hoofd van de Raad van Financiën.

de Guevara.³⁸ De opperhofmeester, de biechtvader en de hofmeester Guevara waren dus absolute politieke topfiguren in de Zuidelijke Nederlanden.

Uit de samenstelling van deze commissies blijkt dat er een heuse opeenstapeling van *cabezas* was. Olivares was ervan uitgegaan dat de vertrouwelingen die hij richting Brussel zond eenstemmig te werk zouden gaan, maar de op hun invloed gestelde ministers vlogen mekaar constant in de haren met als resultaat tijdsverlies en chaos.³⁹ In november 1635 waarschuwde de *Consejo de Estado* de vorst dat gezien de kritieke oorlogssituatie "men alles zal verliezen, behalve als men de functie van opperhofmeester aan een geschikte persoon geeft, want er is daar [de Nederlanden] geen enkele *cabeza* aanwezig op wie de kardinaal-infant een beroep kan doen om zich van succes te verzekeren, en de veelheid aan *cabezas*, zowel in de hofhouding als in het bestuur, brengt hem [de kardinaal-infant] in verwarring en vermindert zijn vermogen om in te schatten wat passend is [voor de dienst aan Zijne Majesteit]".⁴⁰ Er moest dus dringend een geschikte opperhofmeester gezocht worden die de samenhangigheid tussen de ministers diende te stimuleren en die ervoor moest zorgen dat de landvoogd door dit gekibbel niet in de war zou raken. De opperhofmeester van de kardinaal-infant stond met andere woorden aan het hoofd van het ministerie; van alle aanwezige Madrileense vertrouwensfiguren te Brussel was hij degene door wie de landvoogd zich het meest moest laten leiden. Vandaar dat deze hofdignitaris steeds een Olivaristische topvertrouweling was. In mei 1636 kreeg de markies van Mirabel in opvolging van Aytona deze hof functie toegewezen. Hij kreeg de uitdrukkelijke opdracht mee om in alle eendracht met de andere ministers samen te werken.⁴¹

De komst van Mirabel mocht echter niet baten; de onenigheid tussen de *cabezas* duurde voort.⁴² Na de mislukte bemiddelingspoging van de Olivaristische vertrouweling Francisco de Melo in 1637, werd er in

³⁸ Over de samenstelling en vorming van de juntas: Filips IV aan de kardinaal-infant, 20 december 1635 (ARA, CPE 1508, f. 47-49); Consult van de *Consejo de Estado*, 10 oktober 1635 (AGS, E 2050, z.f.).

³⁹ VERMEIR, *En estado de guerra*, p. 172, 213-214, 222 en 327; A. ESTEBAN ESTRÍNGANA, 'Tensiones entre ministros olivaristas. «Desuniones» y «Arbitrajes» en la Corte de Bruselas (1634-1641)', in: P. FERNÁNDEZ ALBALADEJO ed., *Monarquía, imperio y pueblos en la España moderna*, Alicante, 1997, p. 728-729 en 733.

⁴⁰ Consult van de *Consejo de Estado*, 17 november 1635 (AGS, E 2050, f. 116).

⁴¹ Consult *Consejo de Estado*, 26 april 1636 (AGS, E 2051, z.f.); Instructies voor Mirabel, 12 mei 1636 (AGS, E 2243, z.f.).

⁴² VERMEIR, *En estado de guerra*, p. 186-187.

de Spaanse hoofdstad besloten om Fernando's ministeriële omkadering verder uit te breiden.⁴³ De markies van Cerralbo en Miguel de Salamanca moesten in Brussel een oogje in het zeil gaan houden en kregen toegang tot de belangrijkste commissies. Salamanca had zich aan het Brusselse hof weten op te werken tot een trouwe medewerker van de kardinaal-infant, maar had zich gaandeweg eveneens weten te bewijzen bij de graaf-herzog. Salamanca was in 1634 benoemd geweest tot *veedor* en *contador* van de artillerie in de Nederlanden en tot tafelheer van Fernando. Nadat hij indruk had weten te maken op de *valido* door op het Iberische Schiereiland belangrijke missies succesvol af te ronden, werd Salamanca's positie te Brussel opgewarderd door een benoeming tot secretaris van State en Oorlog en dankzij de toestemming van de vorst om de privé-vertrekken van de kardinaal-infant te mogen betreden.⁴⁴

Net zoals Mirabel werden Cerralbo en Salamanca in hun instructies opgedragen om toe te zien op de samenwerking tussen de topministers en de naleving van de Madrileense bevelen.⁴⁵ Maar ondanks deze uitgebreide entourage rond de landvoogd bleven de problemen aanslepen.⁴⁶ Toen Mirabel eind 1638 naar Spanje terugkeerde nam Cerralbo het opperhofmeesterschap van hem over.⁴⁷ Ondanks het feit dat hij gestuurd was geweest om het geruzie tussen de ministers te doen ophouden, kreeg Cerralbo het eveneens aan de stok met Roose. Salamanca rapporteerde aan de *valido* dat de hoofd-voorzitter woedend verklaard had nooit meer deel te willen nemen aan bijeenkomsten waar ook Cerralbo en San Agustín aanwezig waren.⁴⁸ De opperhofmeester en de biechtvader hadden blijkbaar de krachten gebundeld in hun strijd tegen Roose. Toen in 1639 Cerralbo overleed, en in 1640 San Agustín de Nederlanden verliet, hadden de Zuidelijke Nederlanden dringend een nieuwe *cabeza* nodig.⁴⁹ De *Consejo de Estado* vestigde

⁴³ ESTEBAN ESTRÍNGANA, 'Tensiones entre ministros', p. 736-740.

⁴⁴ Filips IV aan Aytona, 21 januari 1634 (CCE VI, nr. 895); Consult van de *Consejo de Estado*, 25 september 1635 (AGS, E 2050, z.f.).

⁴⁵ Instructies voor Salamanca, 20 januari 1638 (CCE III, p. 661); Instructies voor Cerralbo, [maart 1638] (AGS, E 3860, z.f.); ESTEBAN ESTRÍNGANA, 'Tensiones entre ministros', p. 740-742; VERMEIR, *En estado de guerra*, p. 192-193.

⁴⁶ VERMEIR, *En estado de guerra*, p. 196.

⁴⁷ Olivares aan de kardinaal-infant, 1 februari 1639 (BSM, *Codex Hispanicus* 22, f. 92v); Consult van de *Consejo de Estado*, 15 juni 1639 (AGS, E 2054, z.f.).

⁴⁸ VERMEIR, *En estado de guerra*, p. 238; ESTEBAN ESTRÍNGANA, 'Tensiones entre ministros', p. 743.

⁴⁹ Consult van de *Consejo de Estado*, 27 februari 1640 en 4 juni 1640 (AGS, E 2055, z.f.); Juan de San Agustín aan Filips IV, 6 april 1640 (AGS, E 2158, z.f.); VERMEIR, *En estado de guerra*, p. 197.

opnieuw alle hoop op Francisco de Melo. Die bevond zich eind 1640 te Regensburg, waar hij optrad als vertegenwoordiger van Filips IV tijdens de Rijksdag. Pas toen Madrid in de zomer van 1641 inging op zijn eisen om hem dezelfde functies toe te kennen die Aytona eertijds naast de landvoogd had ingenomen (wapengouverneur, opperhofmeester en admiraal-generaal van de Duinkerke vloot), trok Melo naar Brussel. Hij kon deze posten slechts enkele maanden cumuleren: op 9 november 1641 overleed de kardinaal-infant op 32-jarige leeftijd. Francisco de Melo werd interimair landvoogd.⁵⁰

HET LEGER EN DE HOFHOUDING: EEN KRUISBESTUIVING

Uit de onderstaande tabel blijkt dat er heel wat hofdignitarissen actief waren binnen het legerapparaat in de Nederlanden. Dat de zending van de kardinaal-infant naar de Nederlanden een belangrijke militaire bedoeling had was duidelijk af te leiden uit de samenstelling van zijn hofhouding. Door verschillende legerofficieren op belangrijke posten in de Brusselse hofhouding te zetten, zorgde Madrid ervoor dat de landvoogd zowel tijdens de campagnes als tijdens zijn meest private momenten van deskundig militair advies voorzien werd.

Naam	Hoffunctie	Legerfunctie
Francisco de Moncada, markies van Aytona	opperhofmeester	- wapengouverneur (1633-1635) - admiraal-generaal (1630-1634)
Francisco de Melo, markies van Tor de Laguna	opperhofmeester	- wapengouverneur (najaar van 1641) - admiraal-generaal (najaar van 1641)
Jan, graaf van Nassau-Siegen	kamerheer	generaal van de cavalerie (1631-1637)
Claude de Rye, baron van Balançon	kamerheer	generaal van de artillerie (1631-1637)
Alonso Pérez de Vivero, graaf van Fuensaldaña	kamerheer	- maestro de campo (1636-1639) - generaal van de artillerie (1640-1641)

⁵⁰ VERMEIR, *En estado de guerra*, p. 197 en 259-260.

Ernst, graaf van Isenburg	kamerheer	kolonel van een regiment Duitse infanterie (1622-1664)
Beltrán Vélez de Guevara,	kamerheer	kapitein van een compagnie Spaanse cavalerie (?-1635/36-?)
Charles de Longueval, graaf van Bucquoy	kamerheer	kapitein van een compagnie Spaanse cavalerie (?-1635-?)
Hugh O'Donnell, graaf van Tyrconnell	kamerheer	kolonel van een regiment Ierse infanterie (1632-1638)
Estebán de Gamarra y Contreras	tafelheer	- luitenant van de maestro de campo general (1631-1639) - maestro de campo (1639-1646)
Francisco Zapata	hofmeester	maestro de campo (?-1635-?)
Agustín Spínola	hofmeester	kolonel van een regiment Duitse infanterie (?-1636-?)
Jusepe de Sorinias	tafelheer	kapitein van een compagnie Spaanse cavalerie (?-1636-?)
Luis Felipe de Guevara	hofmeester	veedor general (1630-1639)
Juan de Lira	tafelheer	pagador general (1634-1641)
Miguel de Salamanca	tafelheer	veedor en contador van de artillerie (1634-1638)
Martín de Axpe	kamerheer	secretaris van state en oorlog (1634-1636)
Miguel de Salamanca	tafelheer	secretaris van state en oorlog (1638-1641)

Naast een aantal hoge legerofficieren kregen ook een aantal topfunctionarissen binnen de militaire administratie – Guevara, Lira en Salamanca – een hoffunctie bij de kardinaal-infant toegewezen. Ook

de zoontjes van Lira en Salamanca werden opgenomen als pages.⁵¹ De *veedor general* ging alle in- en uitgaande geldtransacties na binnen de *Pagaduría* van het leger. Op deze manier controleerde hij niet alleen de *pagador general*, die verantwoordelijk was voor het ontvangen en voor het uitbetalen van het geld aan de troepen, maar ook de landvoogd die als kapitein-generaal van het leger de orders tot uitbetaling gaf. Wat betreft de militaire financiën, was de *veedor general* de hoogste in commando na de landvoogd. De belangrijke positie van deze ambtenaar in het militaire apparaat vertolkte zich in een aanstelling in de Brusselse hofhouding; zo konden *veedor general* en kapitein-generaal perfect samenwerken. De opname van de *veedor general* in de Brusselse hofhouding was echter niet uitzonderlijk. In oorlogstijd nam het belang van deze functionaris aanzienlijk toe en werd hem een post in de hofhouding toegewezen. Zo hadden ook Diego de Ibarra en Gerónimo Walter Zapata vóór het Twaalfjarige Bestand het ambt van *veedor general* gecombineerd met de post van hofmeester in de aartshertogelijke hofhouding.⁵² Na het heropenen van de vijandelijkheden in 1621, werden de opeenvolgende *vededores generales* Gaspar Ruíz de Pereda⁵³ en Luis Felipe de Guevara⁵⁴ eveneens benoemd tot hofmeester van de infanta Isabella. Het combineren van de *Pagaduría general* met een hof-functie heeft zich waarschijnlijk enkel voorgedaan tijdens de landvoogdij van de kardinaal-infant. In de Brusselse hofhoudingen van Ernst van Oostenrijk (1593-1595), de aartshertogen (1598-1621), Leopold-Willem van Oostenrijk (1647-1656) en don Juan José van Oostenrijk (1656-1658), was deze militaire ambtenaar immers afwezig.⁵⁵

⁵¹ Dossier van Francisco de Lira (AHN, *OOMM* Santiago 4483, z.f.); *Consejo de Estado* aan Miguel de Salamanca, 27 oktober 1634 (AGS, E 2241, z.f.); Filips IV aan de kardinaal-infant, 20 november 1634 (ARA, *SEG* 211, f. 134).

⁵² G. PARKER, *The Army of Flanders and the Spanish Road, 1567-1659. The Logistics of Spanish Victory and Defeat in the Low Countries' War*, tweede uitgave, Cambridge, 2004, p. 243-244; E. ROOMS, *De organisatie van de troepen van de Spaans-Habsburgse monarchie in de Zuidelijke Nederlanden (1659-1700)*, Brussel, 2003, p. 168.

⁵³ Gaspar Ruiz de Pereda was van 1622 tot 1629 *veedor general*. In maart 1624 werd hij benoemd tot hofmeester van Isabella, zie: Guidi di Bagno aan Barberini, 24 maart 1624 (DE MEESTER ed., *Correspondance du nonce Giovanni-Francesco Guidi di Bagno (1621-1627)*, deel 1, Brussel en Rome, 1938, nr. 920).

⁵⁴ Luis Felipe de Guevara was *veedor general* van 1630 tot aan zijn dood in 1639. Hij combineerde deze functie met de post van hofmeester in de hofhouding van de kardinaal-infant, maar ook in de hofhouding van Isabella. Zie: Ph. Chifflet, *Journal historique* (BMB, CC 96, f. 188r).

⁵⁵ Deze vaststelling werd gemaakt door een vergelijking tussen de lijst van de *pagadores generales* (PARKER, *The Army*, p. 243-244) en de hofstaten van Ernst van Oostenrijk (J.E. HORTAL MUÑOZ, 'La Casa del archiduque Ernesto durante su gobierno en los Países Bajos (1593-1595)', in: A. ÁLVAREZ-OSSORIO ALVARINO en B. GARCÍA GARCÍA ed., *La*

Opvallend is dat ook de secretaris van State en Oorlog een plaats in Fernando's hofhouding had. Deze cumulatie blijkt eveneens enkel tussen 1634 en 1641 te zijn voorgekomen.⁵⁶ De secretaris van State en Oorlog moest er niet alleen over waken dat alles in de Nederlanden naar 's konings wensen verliep, maar kreeg ook de zorg over de krijgszaken, en hield de vorst via een geheime correspondentie op de hoogte van alle belangrijke politieke aangelegenheden die in Brussel aan de orde waren. De secretaris stond in voor zowel het bestuur van de vreemde legers die in de Nederlanden verbleven, als voor het buitenlandse beleid.⁵⁷ Op deze manier kon hij de kardinaal-infant zowel tijdens officiële besprekingen als tijdens privé-momenten bijstaan, en was hij in staat de handelingen van de landvoogd te allen tijde in goede banen te leiden. De hof functie van de secretaris van State en Oorlog getuigde van het grote belang van het ambt tijdens de kritieke militaire situatie in de periode 1634-1641.

OORLOGSPROPAGANDA EN DE HOFHOUDING

Verschillende personen werden bewust aan Fernando's hof verbonden wegens hun oorlogspropagandistische en diplomatieke rol. Zo werden er heel wat verwanten van Spanjes vijanden aangesteld die voor de Habsburgse zaak hadden gekozen. Ook vooraanstaanden uit bevriende of te vriend te houden staten kregen hoge hof functies toebedeeld. Vooral de aanwezigheid van enkele personen afkomstig uit strategisch gelegen gebied of met een sterke affiniteit met het hertogdom Savoie is opvallend.

Monarquía de las naciones. Patria, nación y naturaleza en la Monarquía de España, Madrid, 2004, p. 202-205) Albrecht en Isabella (dankzij een inzage in de reconstructie van hun hofhouding door drs. Dries Raeymaekers van de UA), Leopold-Willem (S. ASPESLAGH, *Het leven in het paleis op de Coudenberg te Brussel onder landvoogd Leopold Willem van Oostenrijk (1647-1656)* (onuitgegeven licentieverhandeling, KUL), 2007, p. 97-120) en don Juan José (E. ROEGIS, *Het hof van don Juan José de Austria, landvoogd in de Habsburgse Nederlanden (1656-1658)* (onuitgegeven licentieverhandeling, Universiteit Gent), 2006, p. 66-78, 82-96, 102-118, 122-130 en 132-134).

⁵⁶ De lijst van de opeenvolgende secretarissen (PARKER, *The Army*, p. 247-248) werd hier opnieuw vergeleken met de personeelsbestanden vermeld in de vorige voetnoot.

⁵⁷ P. LENDERS, 'Secretarie van State en Oorlog (1594-1711, 1717-1787, 1790-1792, 1793-1794)', in: E. AERTS e.a. ed., *De centrale overheidsinstellingen van de Habsburgse Nederlanden (1482-1795)*, deel 1, Brussel, 1994, p. 386-388, 391, 393-394.

De geo-strategische ligging van Savoie in Noord-Italië als poort tot de Alpen betekende dat het hertogdom zowel voor Frankrijk als voor Spanje een interessante bondgenoot was. Voor Frankrijk was Savoie cruciaal omdat het grotendeels de toegang tot het Italische Schiereiland controleerde, terwijl het voor Spanje van enorm belang was voor een vlotte doorgang van de Spaanse en Italiaanse troepen bestemd voor de oorlog in de Nederlanden. De zogenaamde *Spanish Road*, de landroute die deze troepen gebruikten om naar de Nederlanden te trekken, bestond uit twee opties. De eerste vertrok vanuit Milaan door Savoie naar de Franche-Comté, en van daaruit door het bevriende Lotharingen naar Luxemburg. De andere leidde van Milaan naar Tirol, van waaruit men over voornamelijk Oostenrijks-Habsburgs grondgebied in Lotharingen kon komen.⁵⁸

Rond 1624 leek hertog Karel-Emmanuel I van Savoie steeds meer de voorkeur te geven aan goede betrekkingen met Frankrijk.⁵⁹ Tot ontzetting van Madrid legde Frankrijk Italiaanse ambities aan de dag die tijdens de Mantuese successieoorlog (1628-1629) duidelijk naar voren kwamen. Spanje moest in deze confrontatie uiteindelijk het onderspit delven waardoor de pro-Franse hertog van Nevers opvolgde in de hertogdommen Mantua en Monferrato. Door de gevoelige verhoging van Franse invloed in Noord-Italië zag het Spaans-Habsburgse Milaan zich omsingeld. Daarenboven bleek Victor-Amadeus, die in 1630 zijn vader Karel-Emmanuel had opgevolgd, zeer Fransgezind te zijn. In 1631 stond de hertog in ruil voor Franse steunbeloftes Pinerolo – een toegangspoort tot Italië vanuit Frankrijk – af aan Lodewijk XIII, waardoor de *Spanish Road* doorheen Savoie onbruikbaar werd. De Franse bezetting van het pro-Spaanse hertogdom Lotharingen in de jaren dertig maakte de route helemaal onmogelijk.⁶⁰

Rond deze periode werd er in Spanje ijverig werk gemaakt van de vorming van de hofhouding van Fernando, wiens reis naar Brussel onder meer tot doel had om de *Spanish Road* vrij te maken.⁶¹ Het kan hoe dan ook geen toeval zijn dat aanzienlijke figuren afkomstig van regio's in en rond het hertogdom Milaan en met banden met Savoie een plaats in zijn hofomkadering kregen toegewezen. Op die manier

⁵⁸ LESAFFER, *Defensor*, p. 11-12; PARKER, *The Army*, p. 48-53; T. OSBORNE, *Dynasty and diplomacy in the court of Savoy. Political culture and the Thirty Years' War*, Cambridge, 2002, p. 6-8 en 40.

⁵⁹ OSBORNE, *Dynasty*, p. 240.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 143-172; LESAFFER, *Defensor*, p. 37-38, 46, 49, 55; PARKER, *The Army*, p. 66.

⁶¹ LESAFFER, *Defensor*, p. 55.

bleven er goede contacten bestaan met belangrijke Noord-Italiaanse families die zich inzetten voor de instandhouding van de Spaanse militaire landroutes. Tegelijk vormde Fernando's hofhouding een afspiegeling van de Spaanse alliantiepolitiek. Waarschijnlijk werd om die redenen de markies Carlo-Filiberto d'Este benoemd tot opperstalmeester van de Brusselse hofhouding. Este werd geboren in San Martino in Rio, een stadje in het gebied Reggio nell' Emilia, dat tot het grondgebied hoorde van zijn verwanten, de soevereine hertogen van Modena en Ferrara. Este was de zoon van Maria van Savoie, een gelegitimeerde buitenechtelijke dochter van hertog Emmanuel-Filiberto van Savoie (vader van voorvermelde Karel-Emmanuel I) en Filippo d'Este, cavaleriegeneraal en diplomaat in dienst van Savoie. Carlo-Filiberto was zijn carrière eveneens begonnen in dienst van dit hertogdom: in 1595 werd hij gouverneur van Nice en ridder van de orde van de Santa Annunziata, en tussen 1602 en 1616 opereerde hij als generaal van de infanterie en luitenant-generaal van de cavalerie van Savoie. Rond 1616 moet hij de overstap naar Habsburgse dienst hebben gemaakt. In dat jaar deed hij afstand van zijn lidmaatschap van de Santa Annunziata ten voordele van een ridderschap in de orde van het Gulden Vlies. Kort daarop volgde zijn benoeming tot markies van Santa Cristana bij Pavia en in 1623 ontving hij te Regensburg de titel van rijksvorst van het Heilig Roomse Rijk.⁶²

Carlo-Filiberto's neefjes, Filippo-Francesco en Carlo-Emanuele, respectievelijk de markies van Lanzo en de markies van Borgomanero, kregen na hun vaders dood een opvoeding aan het Turijnse hof. Tijdens het gouverneurschap van de kardinaal-infant te Milaan (1633) werden ze uit Savoie weggehaald en kregen ze in de hoedanigheid van *menino*⁶³ een plaats in Fernando's hofhouding toegewezen. Het is mogelijk dat dit gebeurde op het initiatief van Carlo-Filiberto, wiens twee huwelijken kinderloos waren geweest, en die zijn neefjes liever zag opgroeien aan het hof van een Spaanse Habsburger.⁶⁴ Dat de twee broers een goede band hadden met hun oom wordt in ieder geval bewezen door

⁶² A. DE CEBALLOS-ESCALERA Y GILA, *La Insigne Orden del Toisón de Oro*, Madrid, 2001, p. 319; DE AEDO, *Viage*, p. 17; Reforma de la casa (APR, *Sec His* 81/10, z.f.); M. DE WINKELAND EN V. MANUTH, "Los Meninos' by Van Dyck?: new identifications and dates for the 'Palatine princes' in Vienna", in: *The Burlington Magazine*, 1164 (2000), p. 155.

⁶³ *Meninos* - enkel aanwezig in hofhoudingen van vorstinnen, landvoogdessen en infantes - hielden de persoon die ze dienden gezelschap. Deze jongens waren afkomstig uit sociaal hogere kringen dan pages, maar kregen vermoedelijk net zoals hen en de *meninas* een opvoeding aan het hof.

⁶⁴ DE AEDO, *Viage*, p. 55; DE WINKELAND EN MANUTH, 'Los Meninos', p. 155.

het feit dat ze beiden hun zonen naar hem vernoemden. Waarschijnlijk was het dan ook de opperstalmeester die Antoon van Dyck de opdracht gaf om de portretten van de twee jongens in Brussel te schilderen.⁶⁵ Deze doeken zetten het propagandistische karakter van de aanstelling van de jongens in de Brusselse hofhouding sterk in de verf. Van Dyck beeldde hen immers af in de typische Spaanse klederdracht en niet in de Franse – ook gedragen aan het Turijnse hof – die in 1623 door Filips IV verboden was geweest. Hierbij is het zeer belangrijk om op te merken dat een radiografisch onderzoek van het portret van Filippo-Francesco heeft uitgewezen dat Van Dyck aanvankelijk de bedoeling had om de jonge knaap met een Franse kraag af te beelden.⁶⁶ Dat dit uiteindelijk niet gebeurde was zonder enige twijfel een bewuste keuze die de overgang van de *meninos* van het Turijnse naar het Brusselse hof diende te benadrukken.

De integratie van de Este's in Spaans-Habsburgse dienst versterkte de band met de Noord-Italiaanse gebieden. Ook de benoeming van de Milanese prins van Trivulzio tot één van Fernando's *meninos* past in dit kader.⁶⁷ Hij kreeg er in oktober 1634 een lidmaatschap van het Gulden Vlies bovenop.⁶⁸ Hetzelfde gaat op voor de opperbevelhebber van het leger en de vloot van de Republiek Genua, de hertog van Tursi, die tijdens Fernando's verblijf te Milaan tijdelijk bekleed werd met het opperhofmeesterschap.⁶⁹ Het onderhouden van het bondgenootschap met Genua was onontbeerlijk voor de doortocht van Spaanse troepen naar de verzamelplaats Lombardije.⁷⁰ De goede verstandhouding met deze Noord-Italiaanse edelen kon het tij echter niet keren; de doortocht van de kardinaal-infant zou de laatste militaire expeditie naar de Nederlanden over land zijn. Sindsdien konden de gebieden enkel nog maar over zee bereikt worden.⁷¹

De opname van de Este's in de hofhouding had nog een bijkomende propagandistische troef: op deze manier werden ze geprofileerd als telgen uit het huis van Savoie die, in tegenstelling tot de hertog, wel de

⁶⁵ DE WINKELAND EN MANUTH, 'Los Meninos', p. 155. De schilderijen bevinden zich in de Gemäldegalerie van het Kunsthistorisches Museum te Wenen (inventarisnummers 484 en 485).

⁶⁶ *Ibidem*, p. 147 en 150.

⁶⁷ DE AEDO, *Viage*, p. 55.

⁶⁸ DE CEBALLOS-ESCALERA Y GILA, *La Insigne*, p. 338.

⁶⁹ DE AEDO, *Viage*, p. 58.

⁷⁰ Over het bondgenootschap met Genua in functie van de *Spanish Road*, zie: PARKER, *The Army*, p. 51.

⁷¹ *Ibidem*, p. 67.

juiste keuze hadden gemaakt door een alliantie met Spanje aan te gaan. Zonder enige twijfel had de benoeming van Thomas van Savoie in 1635 tot wapengouverneur van het Spaanse leger in de Nederlanden hetzelfde doel voor ogen. Thomas was de jongste broer van hertog Victor-Amadeus van Savoie die de steeds sterker wordende Franse invloed in zijn thuisland met lede ogen aanzag. Bovendien was hij door zijn huwelijk met Marie de Bourbon, zus van de graaf van Soissons, in het kamp van de Franse malcontenten terechtgekomen. Toen zijn hertogelijke broer hem in 1634 vroeg om naar het Franse hof te gaan en er een alliantie tegen Spanje in de wacht te slepen, weigerde Thomas deze opdracht uit te voeren en trok hij in de plaats daarvan naar Brussel waar hij Filips IV zijn diensten aanbood. Deze beslissing werd beïnvloed door Thomas' slinkende kansen op de hertogelijke titel voor één van zijn kinderen, nadat Victor-Amadeus' echtgenote er uiteindelijk toch in geslaagd was om een gezonde kroost ter wereld te brengen.⁷² Zijn benoeming tot Fernando's militaire secondant na de dood van de markies van Aytona kwam er slechts na enig gearzel. Thomas' verwantschap met de francofiële hertog van Savoie lag zeer gevoelig, maar zijn militaire aanstelling kwam wel van pas als een propagandastunt na de oorlogsverklaring van Frankrijk in 1635.⁷³

Thomas' aanwezigheid in de Nederlanden hield ook een sterke diplomatieke factor in: hij had het potentieel om de tegenstanders van Richelieu in Brussel (Maria de' Medici⁷⁴), Frankrijk (zijn schoonfamilie) en Spanje met elkaar te verenigen en Savoie uit het Franse kamp te halen. In deze strijd werd hij gesteund door Alessandro Scaglia, een oud-diplomaat van de hertog van Savoie die in 1632 in zelfopgelegde ballingschap was gegaan wegens zijn afkeer van de sterke Franse invloed in het hertogdom.⁷⁵ Thomas zou echter falen om een krachtadig verzet tegen Richelieu op de been te brengen.⁷⁶ In 1639 trok hij naar aanleiding van een burgeroorlog in Savoie naar zijn thuisland terug waar hij in 1642 de kant van Frankrijk koos. Ook de integratie van Filippo-Francesco d'Este mislukte: hij keerde eveneens in de jaren

⁷² VERMEIR, *En estado de guerra*, p. 115; OSBORNE, *Dynasty*, p. 238-240.

⁷³ VERMEIR, *En estado de guerra*, p. 177.

⁷⁴ Maria de' Medici (1573-1642), weduwe van de Franse koning Henri IV en moeder van Lodewijk XIII en Gaston d'Orléans. Begin november verkoos Lodewijk XIII Richelieu boven zijn moeder (*Journée des Dupes*), Richelieu's grootste tegenstander, en verbande haar naar Compiègne wegens haar betrokkenheid in een complot tegen de eerste minister. In 1631 vluchtte ze van Compiègne naar Brussel.

⁷⁵ OSBORNE, *Dynasty*, p. 240-243.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 264.

1640 naar het Turijnse hof terug waar hij in 1645 huwde met een geëtigde dochter van Karel-Emmanuel van Savoie. De integratie van Carlo-Emanuele d'Este was dan weer wel een succes. Hij bleef in dienst van de Spaanse kroon tot aan zijn dood op 73-jarige leeftijd, verkreeg de titel van *grande*⁷⁷ en werd benoemd tot ridder van het Gulden Vlies in 1657. Later werd hij kapitein-generaal van Milaan en ambassadeur van de Spaanse vorst Karel II aan het Weense hof. Daar werd hij de leider van de anti-Franse factie.⁷⁸ Ook de opperstalmeester Carlo-Filiberto d'Este bleef de Spaanse zaak genegen. Na de dood van de kardinaal-infant in 1641 trok hij op 70-jarige leeftijd terug naar Milaan, waar hij tien jaar later overleed.⁷⁹

Ook de hofopname van graaf Jan van Nassau-Siegen had een gelijkwaardige bedoeling als die van de Noord-Italiaanse families. De graaf was een bloedverwant van stadhouder Frederik-Hendrik van Oranje-Nassau en een broer van diens voornaamste generaal, Willem van Nassau. In 1613 bekeerde hij zich tot het katholicisme en vijf jaar later trad hij in aartshertogelijke dienst. Toen hij in 1630 tijdens een treffen met het Staatse leger gewond raakte en krijgsgevangen werd genomen, had hij iedereen weten te overtuigen van zijn genegenheid voor de Habsburgse zaak. Na zijn vrijlating benoemde Filips IV hem in 1631 op aanbeveling van de infanta Isabella tot cavaleriegeneraal in de Nederlanden. Hoewel hij zijn functie niet naar behoren wist uit te oefenen, kon Madrid hem onmogelijk degraderen. Een overgelopen en bekeerde telg uit het huis van Oranje was nu eenmaal een perfecte propagandaslag tegen het Noorden. Opdat de graaf niet van gedachte zou veranderen, had men hem in 1624 reeds beloofd met een lidmaatschap van het Gulden Vlies.⁸⁰ In 1635 volgde er een benoeming tot kamerheer van de landvoogd.⁸¹

BESLUIT

Toen Isabella in 1633 overleed, was het aartshertogelijke intermezzo voorgoed voorbij en zag men in Madrid eindelijk de kans schoon om

⁷⁷ Hoogste eretitel die de Spaanse koning aan een edelman kon toekennen. Eén van de belangrijkste voorrechten van een *grande* was het recht om zijn hoed op te houden in aanwezigheid van de monarch.

⁷⁸ DE WINKELAND EN MANUTH, 'Los Meninos', p. 155-156.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 155, voetnoot 61; DE CEBALLOS-ESCALERA Y GILA, *La Insigne*, p. 319.

⁸⁰ VERMEIR, *En estado de guerra*, p. 117-178; DE CEBALLOS-ESCALERA Y GILA, *La Insigne*, p. 327-328.

⁸¹ Chifflet, *Diaire* (BMB, CC 179, f. 103v).

de greep over de Zuidelijke Nederlanden te verstevigen. Nu de graaf-hertog van Olivares het toppunt van zijn macht had bereikt, plande hij een grootscheeps offensief tegen Spanjes vijanden vanuit de Zuidelijke Nederlanden, waardoor deze provincies opnieuw de belangrijkste militaire uitvalsbasis van de monarchie werden. In dit opzicht is het niet verwonderlijk dat Brussel vanaf de jaren 1630 overrompeld werd door vertrouwelingen van Madrid die de politieke visies van de *valido* aanhingen. Deze *cabezas*, die de landvoogd van advies dienden en erop toekeken dat hij zich steeds aan de Madrileense richtlijnen hield, waren tussen 1634 en 1641 in Brussel niet alleen aanwezig als ministers die in de voornaamste commissies zetelden, maar ook als hofdignitarissen. Meer nog, er was een opvallende personeelsoverlapping tussen hofhouding en ministerie. Op deze manier kon de graaf-hertog de gang van zaken in Brussel optimaal laten superviseren. Als topministers stuurden zijn cliënten het beleid in de Zuidelijke Nederlanden en zagen ze erop toe dat de Madrileense bevelen nageleefd werden. Door hun bestuursfunctie te combineren met een topfunctie in de hofhouding, waren zij in staat om ook tijdens Fernando's meest private momenten belangrijke politieke en militaire zaken met hem te bespreken, en de landvoogd eventueel te wijzen op afwijkingen van de door Olivares uitgestippelde richtlijnen.

Ook het sterke militaire karakter van de periode 1634-1641 liet zich voelen in de samenstelling van Fernando's hofhouding. Belangrijke functionarissen binnen het militaire apparaat combineerden hun post meer dan ooit met een hof functie. Het toegenomen aanzien en belang van figuren die rechtstreeks bij de oorlogsvoering betrokken waren, vertolkte zich duidelijk in een plaats in de persoonlijke entourage van de landvoogd. Daarnaast kregen ook enkele personen die afkomstig waren uit strategisch gelegen gebieden of die affiniteiten hadden met Spanjes vijanden, een post in de Brusselse hofhouding toegewezen. Als uithangbord van de Spaanse zaak hadden zij er een belangrijke rol te spelen op het vlak van diplomatie en oorlogspropaganda. Fernando's hofhouding zette het militaire opzet van zijn komst naar de Nederlanden sterk in de verf; het was een militaire hofhouding, de hofhouding van een kapitein-generaal.

Tijdens de landvoogdij van de kardinaal-infant werden de Zuidelijke Nederlanden een topprioriteit binnen de militaire politiek van de graaf-hertog, en dat reflecteerde zich duidelijk in de samenstelling van de Brusselse hofhouding, die in deze periode een grote politieke en militaire functie te vervullen had en een typisch Olivaristisch controlelement was geworden.